

TKO SU ŽIDOVİ?

Pluralitet identiteta

Identitet je svojstven osobi. Stvari nemaju identiteta. Identitet je skup svih elemenata prepoznatljivosti osobe. Osobitosti, fizičkih, mentalnih, duševnih; koje su jedinstvene i pripadaju samo meni (nama) pa me razlikuju od drugih.

Odmah valja napomenuti da ne postoji *jednoznačno određeni* identitet. Pluralitet identiteta u osnovi je svakog identiteta. Nitko nije tek muško ili žensko, po spolu i rodu (*spolni i rodni identitet*), već je isto tako mlado ili staro (*identitet po dobnoj skupini*); potom svatko pripada nekoj nacionalno određenoj skupini (*nacionalni identitet*) ili vjerskoj (*vjerski identitet*); neki su pak označeni i po svom povijesno-socijalnom statusu (*društveni identitet*), itd. Ovi se identiteti evidentno preklapaju. Ponekad i ponegdje između nacije i vjere.

Židov i židovstvo je izraziti primjer preklapanja identiteta po etničkoj i vjerskoj liniji. Njega čini njegova *vjera* i njegova *povijest* koji su nerazdvojni u židovskom identitetu.

Dapače, uz *etničku* i *religijsku* konotaciju, Židov potencijalno posjeduje i trilateralni identitet. Po nekoj nacionalnu opredjeljenost on može biti Amerikanac, Nijemac, Rus ili Izraelac...a, opet on ostaje Židov, njega određuje njegova (etničko-vjerska) *povijest*. Njihova nacionalna opredjeljenost, označena je i činjenicom da Židovi žive u mnogim zemljama i državama svijeta; i to uglavnom kao relativno beznačajna manjina. Osim jedne zemlje, države Izraela, u suvremenim i povijesnim razmjerima zapravo tek odnedavna (1948). Kao što je u biblijskim vremenima Izrael, na tadanjoj međunarodnoj karti, zapravo bio beznačajno maleni narod.

Vjera

U vjerskom pogledu židovstvo je dio nacionalnog bića, etničke pripadnosti ali i osobnog određenja i religijske prakse. Za razliku od Kršćanstva u Židovstvu nema *misionarskih* nastojanja niti to u bilo kojem obliku vjera ili doktrina od njih zahtjeva. Židovstvo nije religija koja 'prozelitizira', niti nastupa s pozicija 'evangelizacije'. Ne teži k pridobivanju obraćenika ili obraćenja (na Židovstvo). U Židovstvu ne postoji ono što se u Kršćanskoj vjeri i doktrini naziva *Veliko poslanje* koje po uputama i riječima Isusa Krista nalazimo u Matejevom evanđelju (28:19) – «*Zato idite i učinite sve narode učenicima mojim! Krstite ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga!*». Tako nešto u Židovstvu ne postoji.

S druge strane Židov se ponosi svojom vjerom i zainteresiran je s njome upoznati i druge narode (*gojim*). Čini se ipak da ovdje vjera pretežno ima značaj kolektivnog i povijesnog nasljeđa, nego duboko osobno predanje. Što dakako nije isključivo tome tako.

Vjerski element nešto je što čvrsto povezuje židovski narod, čak i tamo gdje su pojedinci zapravo agnostički ili a-teistički nastrojeni. Vjerki element je iznimno važan, unatoč činjenici što postoje mnoge i različite grane unutar povijesnog Židovstva. Koliko je vjera i vjerski element stvar obitelji i nasljeđa ona je isto toliko i važna poveznica koja čvrsto drži i veže cjelokupno kroz povijest cijelo nacionalno židovsko biće.

Obitelj

Tko je dakle i može biti istinski Židov ? Židov se *rađa*, Židovom se ne *postaje*. Prije svega to je onaj kome su oba roditelja ili barem *majka* Židovi. Obitelj u svemu ima vrlo važnu ulogu. Svaki pojedinac, u svakom trenutku dijeli sudbinu svojeg naroda i svoje obitelji. Čak i oni među Židovima koji nisu vjerski zaživjeli Židovstvo ili su pod pritiskom

suvremenih gibanja sekularizirani, participiraju, na ovaj ili onaj način u sjećanju na Pesah i Izlazak iz Egipta. Naime, u Dekalogu, pod Prvom zapovijedi ne nalazimo opis i portret Boga koji bi za sebe kazao: *'Ja sam Bog koji je stvorio svijet'* ili tome što slično. To je prije svega *Bog Izlaska*, stoga prema Prvoj zapovijedi, kao presudno važni uvod svim drugim zapovijedima Dekaloga, stoji: *„Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva“* (Izl 20:2).

Upravo stoga Pesah je izričito obiteljski, ali inacionalni blagdan. Tako se obilježava i tako se slavi. To je možda i jedini židovski blagdan u kojem sinagoga i liturgijski obredi u sinagogi zauzimaju drugo mjesto iza obiteljskog okupljanja i obreda u obiteljskom domu.

Povijest

Postoje neke odrednice, od drevnih biblijskih vremena pa do današnjih dana, na koje se Židovstvo poziva kao na ključne momente u njihovom razvoju i opstanku.

Od mnogih povijesnih momenata svakako valja navesti:

- (a) *Izlazak* (egzodus) iz Egipta, nezaobilazno i u vjersko-povijesnom pogledu obilježavan blagdanom Pesaha. Nešto kao rođenje nacije. Iako se Židovski nacionalni identitet prepoznaje već u biblijskoj knjizi *Izlaska*, gdje se koristi izraz „sinovi Izraelovi“ (בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל) (Izl 1:7), uz još važniju, sada jasno i etničku odrednicu „Hebrej“ (עִבְרִי).¹
- (b) *Izgnanstvo* u Babilon (egzil), što je ujedno i prvi 'hurban' (586) u židovskoj povijest. Potom rimsko osvajanje Jeruzalema i ponovno uništenje Hrama (70), ujedno i drugi 'hurban';

¹ etimološki, suvremeni *etnonim* „Jew“ (eng.) povezan je sa imenom Judah. Uz עִבְרִי kao u Jer 34:9 (הָעִבְרִי וְהָעִבְרִיָּה), u istom se tekstu paralelno koristi בְּיַהוּדָא kao *etnonim*. U hrvatskom Židov.

- (c) *antisemitizam* i progonstva tijekom srednjeg vijeka i progonstava u razdoblju 19-20 stoljeća ('*pogrom*' i '*holokaust*').

Ovakva čudesna povijesna sudbina, izražena je i u samoj molitvi Židova u okviru svojih bogoslužnih čina. U molitvi 'zbog naših grijeha':

*„Zbog naših grijeha bili smo izgnani iz naše zemlje,
odagnani daleko od našeg zavičaja, ne možemo izvršavati
svoje dužnosti u izabranom Domu tvome, velikom i
svetom Domu koje nosi tvoje ime, zbog ruke koja se
ispružila protiv tvog svetišta“*

Tako bi otprilike glasila '*mipnei hateinu*', molitva koja zapravo služi kao svojevrsno pojašnjenje svih povijesnih strahota koje su zadesile židovski narod.

VJERSKI SIMBOLI ŽIDOVSTVA

Simboli identiteta

Svaki od primjerom navedenih identiteta ima neke svoje simbole po kojima ih se identificira i više ili manje lako raspoznaje. Kada se radi o pojedincu kao osobi, ona će svoj identitet otkrivati, bilo po svom *odijevanju* (specifičnom, raskošnom), *govoru* (standardnom, dijalektalnom), *ponašanju*, *izgledu* (dobnom, očuvanom, zanemarenom). Svako od ovih je zapravo svojevrsan simbol pojedinog identitetnog elementa. Riječ *simbol* dolazi od riječi *συμβάλλω*, koja znači sresti se, poklopiti se. U osnovi simbol je, mogli bismo tako reći, jedna polovica cijeloga. Simbol uvijek ima dvije polovice koje se uklapaju i poklapaju. Vjera je u tom smislu 'simbol', sa dvije polovice koje se poklapaju. Ispovijedanje, kao jedna polovica, i djelovanje (u skladu s ispovijedanjem), druga polovica; tako vjera postaje jedno cijelo.²

Nesumnjivo nam je i dobro poznato, kako pak nacionalni identiteti imaju svoje značajne simbole (jezik, zastava, himna, država, teritorij, vjera). Nemoguće je zamisliti nacionalni identitet gdje ne bi bilo barem nečega od svega navedenoga.

Vjerski simboli

Sve religije ili njihovi ogranci, imaju svoju simboliku koja ih izravno ili neizravno identificira. Komunikaciju vjerskim simbolima, susrećemo svakodnevno. Nerijetko i na svojevrsno inflatoran način, kada i vrijedan i znakoviti simbol pomalo počinje profanirati. Iako je simbol kršćanstva nkriž; nerijetko ćemo naići naljepljeno na automobilima simbol *ribe*. Jednoga od simbola, jednog od ogranaka kršćanstva. Istovremeno će se na retrovizorima tih istih automobila ljuljuškati *krunica* ili raspelo, kao opet još jedan od simbola koji identificira i opet jedan od ogranaka kršćanstva.

---

² o simbolu kao izrazu vjere, simbolima vjere, J. Ratzinger lijepo govori u svojem Uvodu u kršćanstvo (Ratzinger:65)

Simbol islama jest polumjesec ili zvijezda i polumjesec. U toj ikonografiji polumjesec, možda i nema neku neposrednu 'radnu' ili povijesnu simboliku. Ipak etimološki (*crescent* od lat. *crescere*, „rasti“) u tradiciji i značenju odnosi se na mladi mjesec koji je znak rasta prema punom mjesecu. U islamu simbol polumjeseca preuzet je od heraldike sasanidskog, pred-islamskog carstva.

Simbol judaizma jest *menorah*, sedmerokraki svjećak. Detaljan opis izrade i značenje menoreh naći ćemo u Izl 25:31-40. Menorah-u treba razlikovati od hanukiah, svjećjak od 9 krakova, koji se koristi oko blagdana Hanukia. U obrednom dijelu, bogoslužja, ali i izvan bogoslužja, što se židovskih muškaraca tiče, zaštitni znak i simbol jest *kipa* (ili *yarmulk*). Svojevrsno pokrivalo za glavu odraslog muškarca.

Sve ovo govorimo stoga da bismo bolje razumijeli, vrednovali i raspoznavali identitet Židova i židovstva.

Menorah

Menorah (מְנוֹרָה), je višestruki simbol židovstva i Židovske nacije. Taj je svjećjak bio namijenjen i služio je za održavanje svjetla/vatre u Svetišću, koja treba stalno svjetliti (נֵר תָּמִיד Lev 24:2); od večeri do jutra (Izl 27:21; 1Sam 3:3).³ Održavanje vatre/svjetla na menori bio je zadatak i odgovornost levitskog svećenstva (2Ljet 13:11). Ova izvorna menorah za svetište, osim što je izrađena od čistoga zlata i od jednoga komada, nalikuje stablu sa granama i cvjetovima (čaškama). Detalji opisa izrade menoreh svjedoči tekst u Izl 25:31-40.

Riječ znači doslovno 'svjećjak'. U gramatičkom pogledu '*menorah*' tipičan je imenični oblik imenice koja po tvorbi dolazi od glagola (*derivativa verbalia*), uz

³ „Naredi Izraelcima da ti za svjećjak donose čistoga ulja od istupanih maslina, da se uvijek održava svjetlo. Neka ga Aron svagda sprema pred Jahvom od večeri do jutra u Šatoru sastanka, pred zavjesom Svjedočanstva. Neka je ovo trajan zakon vašim naraštajima. Neka Aron neprekidno održava svjetlila na čistome svijećjaku pred Jahvom.“ (Lev 24:1-4).

preformativni נֹר.⁴ Dolazi od glagola נִיר (nur), 'zapaliti' (vatru) uljanice koja se užiče fitiljem da svjetli ili paljenjem svijeće/svijećnjaka (cf. Dan 3:27;7:9,10). Osim ovoga oblika ('menorah'), postoji još i imenični oblik נֵר (ner), svjetlo, također 'svjetiljka'.⁵ Cf. „Zapovjedi sinovima Izraelovim da ti donose čistoga ulja od stučenih maslina za svijećnjak, da bi svjetiljke mogle neprestano gorjeti!“ (Izl 27:20).

Osim ovog kultno-liturgijskog mjesta menoreh u Svetišću, taj je svjećnjak simbol Židova/židovstva kao svjetlost narodima (Iz 42:6; 49:6). Zorni prikaz takvoga svjetla bio je prikazan proroku Zahariji u viđenju (Zah 4:1-6). Zaharija je u tom viđenju zapravo vidio menoruh, kao simbol Židova, čija svjetlost, svjedočanstvo nije „Ne silom niti snagom, već duhom mojim!“ - riječ je Jahve nad Vojskama“ (Zah 4:6). Jer, svjetlost nije agresija; osim na tamu.

Menorah dakle pripada Svetišću, u židovskoj sinagogi postoji 'ner tamid', kao viseća uljanica, koja nadvisuje svitak Toreh.

---

⁴ usp. KD, par. 81

⁵ ner može značiti i život kao svjetlo životno, usp. „Zar se luč opakog kada ugasila?“ (Job 21:17), (כְּמִנְהָ נֵר־רְשָׁעִים יִרְעֶךָ).

Kippah

Kipah, pokrivalo za glavu muškarca, pošavši od običajnog prava, evoluirao je u zakonsku vjersku odredbu i simbol vjernoga Židova. Tako, Talmud nalaže: „*Pokrij glavu da strah nebeski bude nad tobom*“ (Shabbat 156b). Rabinski nauk izrazito je određen i strog oko pokrivanja muške glave. *Kiddush Hashem*, obaveza je u Judaizmu pokrivanja glave čime se izražava poštivanje, časti; (ili nepoštivanje, Boga i Božjeg imena. Rabin Honah ben Jošua, kaže nikada nije učinio ni par koraka (4 kubit / oko 2 metra) otkrivene glave. Jer, veli, „*božanska prisutnost je uvijek ponad moje glave*“ (Kiddushin,31a). Rabin Yosef Karo (1563) kodificira u halakhi, između ostaloga i uredbe o pokrivanju glave (cf. Šulhan Arukh, lit. 'prostrti stol'). Nepokrivena glava oskrnuće je Boga i Božjeg imena (ili *Chilul HaShem*). Usp. „*Ne oskrvnjajte mojega svetog imena! Hoću da budem štovan kao svetac među sinovima Izraelovim. Ja, Gospodin, jesam koji vas posvećujem*“ (Lev 22:32).⁶

Nasuprot ovome kršćanstvo, po nauku Pavla apostola, zbori sasvim suprotno od židovske predaje i simbolike. Naime, „*Svaki muškarac koji se moli ili prorokuje pokriveno glave, sramoti svoju glavu*“, kako to apostol dalje obrazlaže, jer „*muškarac ne treba pokrivati glavu jer je slika i slava Božja, a žena je slava muževljeva*“ (1Kor 11:4,7).⁷ U ovome apostol se vrlo vjerojatno poziva na Post 1 gdje je u stvaranju čovjek (dakle, pretpostavlja muškarca) načinjen na sliku Božju; pa je prema tome slika i prilika svoga stvoritelja.⁸

⁶ Etimologija riječi kippah, također je zanimljiva i nalazi se u mnogim našim modernim jezicima. Hebrejski קַפ (kap) je 'dlan', כַּפּוּת bi bila 'kupola' koja natkriva ('svod'). mnogi jezici na mnogo načina koriste morfologiju za razna pokrivala, za glavu (kapa), tijelo (kaput) ili građevinu (kupola, kapela, chapel).

⁷ usp. Morris, L. *Prva poslanica Korinćanima* (Logos, Daruvar, 1997), str.150-153

⁸ isti apostol također zaključuje da je sramota ženi biti u molitvi gologlava „*Sami među sobom sudite: je li lijepo da se žena gologlava moli Bogu?*“ (1Kor 11:13).

UPORIŠNE TOČKE JUDAIZMA

Božje izabranje i Abraham

Doktrina Božjeg izabranja Židova, utemeljena je u pozivu praocu Abrahamu; stoga govorimo i o „abrahamovskoj vjeri“. Judaizam kao '*Abrahamovska vjera*' u cjelosti se oslanja na doktrinu izabranja u kojoj Abraham ima stožerno mjesto.⁹ U učestalim sudarima Isusa i židovskih vjeroučitelja u njihovim se reakcijama često spominjalo ili pozivalo na činjenicu: '*mi smo djeca Abrahamova*'. Jahve poziva i izabire Abrahama, pa po ovoj liniji cijeli narod bude *izabran*.

Neovisno o društvenom položaju, osobnom integritetu ili čak moralnim kvalitetama, to je status etničkog *nasljedovanja Abrahama i Abrahamovske vjere*. Od presudne važnosti i neizbrisivo je pripadanje tom božanskom izboru. Nije čudno što Isus Zakeja (Lk 19:9) poziva i proziva kao onoga koji je '*Abrahamov sin*'. Naizgled ništa osobito. No, treba uzeti u obzir da je *Zakej* (kao i Matej evanđelista) bio *nad-carinikom*, '*carinički starješina*' (αρχιτελωνης); koji su ubirali porez za Rimljane. Stoga od svojih židovskih sunarodnjaka bili su tretirani kao *kolaboracionisti* rimske okupacijske vlasti, drugim riječima, nacionalne izdajice. Talmud takve Židove smješta među pljačkaše (*Sanhedrin 25b*). Upravo su i zato mnogi (židovski) carinici odlazili Ivanu Krstitelju na krštenje. Kao oblik i znak svojeg kajanja zbog svoje javne službe, ali i statusa koji su uživali u očima većine rodoljubnih Židova. Unatoč toj i takvoj situaciji, Isus jasno ističe i podsjeća da je i jedan Zakej '*sin Abrahamov*', jer i on je nasljedovatelj i nasljednik Abrahama.

---

⁹ ali pod pojmom *Abrahamovske vjere*, podrazumijevaju se tri, koje na ovaj ili onaj način se oslanjaju na Abrahama/Ibrahima; Židovstvo, Kršćanstvo i Islam. Iz kršćanske perspektive, možemo govoriti i o trostrukom izabranju; ono u Adamu, Bog (univerzalno) izabire svu ljudsku rasu; drugi izbor je po etničkoj liniji, poziv i izbor Abrahama (etnicitet), da bi u Isusu Kristu govorili o tertium genus (univerzalno). U odnosu na izabranje Abrahama, nekoliko je ključnih SZ tekstova na koje se oslanja ovo trajno izabranje. Cjelokupni razvoj Abrahama i abrahamovske vjere začinje se u Post 12-23; potom u Post 17:8 „*tebi i tvome potomstvu dajem*

Izabrani narod. Iako je Abraham na izvorištu pojedinac od Boga probran i odabran, od prvorazredne je važnosti ipak izabranje cijeloga (*abrahamovskog*) naroda. Doktrina izabranja, dakle svakako je jedna od stožernih u korijenima Judaizma. Oni su 'odabrani narod' (הַעַם בְּחֵר). Cf. „*Blago narodu kojemu je Jahve Bog, narodu koji on odabra sebi za baštinu*“ (Psalam 33:12). Oni, židovski puk bit će Bogu «*predraga svojina mimo svih naroda*» (Izl 19:5). Tema i doktrina izabranja kroz mnoge je slike prikazivana, osobito kroz proroke. Prorok Izaija često uporablja motiv majke i djeteta – „*Može li žena zaboraviti svoje dojenče...Pa kad bi koja i zaboravila tebe ja zaboraviti neću*“ (Iza 49:15).

Čini se pak da je između 'izbornika' Jahve i 'izabranih' Izraelaca nerijetko dolazilo do nesporazuma, obzirom da *izabranje* nije tek privilegij temeljem kojega se samo izdvaja od drugih naroda (gojim), nego i obaveza, i to obaveza upravo prema tom *gojim*. Jer izabrani je narod trebao između ostalog biti i Jahvi poslužiti kao 'svjetlost narodima'...'da spas moj do nakraj zemlje doneseš' (Iza 49:6)

Narod svet

Svetost i odvojenje. Svetost naroda Božjega (vdQh ~[]) navezana je na doktrinu o izabranju, kao dodatna kvalifikacija tog božanskog odabira.

Ali za Židovstvo ovo je evidentno, ne samo odvojenje *od*, nego i posvećenje za određeni zadatak. «*Oni će se zvati sveti narod*» (Iz 62:12; cf. Iz 49; Izl 19:6), ali ova svetost neće se sastojati samo u nekoj pijetističkoj *izolaciji* nego i u onom zadatku, o kojem Krist izlaže u Govoru na gori – «*vi ste sol i svjetlo svijetu*» (što je istina vrlo teško ispuniti u potpunoj i getoiziranoj izolaciji).

---

zemlju“. Jedan od snažnih, barem što se jezičnih izraza oko obećanja, daje se u Post 50:24 Jahve je „pod zakletvom obećao Abrahamu“ (אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם), usp. Izl 33:1

Zakon Božji

„*Tvoj ću Zakon čuvati*“. Nakon temeljnih uporišnih točaka Židovstva (Abrahamovska vjera); nezaobilazna je tema Zakona. Poimanje Zakona u Judaizmu, nadilazi popularno shvaćanje 'zakon' kao zbirke pomalo nejasnih i bezpogovornih propisa i zapovijedi. Za Židovstvo temeljno poimanje Zakona jest, *Božja samoobjava*, Jahve se u cjelosti očitovao i objavio – kroz Toru – i to je pitanje, kako Božje volje, tako i potpuno očitovanje Božje naravi, kroz taj isti Zakon.

Tora je stoga - baš kao *cjelovita i potpuna* samoobjava Božja – također potpuna, cjelovita i savršena (pa će i Židov apostol Pavao uskliknuti «*Zakon je uistinu svet*»). Psalmista će o tom Zakon govoriti – «*Savršen je Zakon*», o njemu on razmišlja «*dan i noć*», «*Tvoj ću Zakon čuvati uvijek i dovijeka*» (Usp. Ps 119)

O savršenosti Zakona a ovime i Božje samoobjave dalje govori – «*Svakom savršenstvu vidim granicu, a zapovijed tvoja nema granica*» (Ps 119.96). Upravo obzirom da je Zakon *Božji*, koji odslikava samoga Boga, Mojsije koji je taj Zakon posredovao, ostaje samo *objavitelj* Zakona, tek posrednik i sluga, pa kao pojedinac pomalo nestaje sa scene, te se ne rađa nikakav kult ili središte štovanja Mojsija.

Izalazak

Egipat. I na koncu još je tu jedna, možda i jedna od najvažnijih uporišnih točaka u cijeloj strukturi Judaizma, a to je *događaj* i *paradigma* oslobođenja iz egipatskog ropstva. Teško je u svetopisamskom tekstu SZ pronaći odjeljak ili stranicu a da se ne spominje '*moćno djelo*' kojim Jahve izbavi Izraela iz egipatskog ropstva. To je svakako stožerni događaj, uz sve dosad spomenute, oslonac na kojem se čvrsto upire Judaizam – «*Ti prenese čokot iz Egipta*» (Ps 80:9); «*Dok Izrael bijaše dijete ja ga ljubljah, iz Egipta dozvah sina svoga*» (Hoš 11:1)..

ŽIDOVSKA POPULACIJA DANAS

Statistika

Brojno stanje Židova, u svjetskim razmjerima, iznosi oko 13 miliona (1997) što uključuje sve zemlje svijeta u kojima Židovi žive ili su već generacijama zapravo postali dio tih država i naroda. Od ove ukupne globalne brojke, njih 4,5 miliona živi u državi Izrael, gdje je 80% stanovništva židovsko, što pak iznosi oko 35% od sveukupne svjetske populacije Židova. Židovska populacija najzastupljenija je u slijedećim zemljama.

Sjedinjene američke države (u daljnjem tekstu: Amerika) jesu zemlja sa najvećim brojem od ukupnog broja židovske globalne populacije, gdje ih i danas živi više nego u samom Izraelu. U Americi živi oko 5,7 miliona Židova, što je 2,4 % ukupnog američkog stanovništva, i 44% ukupne populacije Židova u svijetu. Od ove brojke samo u New Yorku živi oko 2,0 miliona Židova. Tel Aviv u kojem živi oko 1,8 mil Židova, po zastupljenosti slijedeća je urbana sredina sa najvećom židovskom zastupljenosti na 'jednom' mjestu.

Izrael židovska domovina, iza Amerike tek je druga po broju židovske populacije, sa brojkom od 4,5 miliona, što čini oko 35% ukupne globalne židovske populacije.

Slijedi veliki niz zemalja sa mnogo manjim brojem židovskog stanovništva, ali treba reći da se od svih tih država, 50% od ukupne svjetske židovske populacije nalazi u anglo-saksonskim zemljama (Amerika, Engleska, Kanada, Australija), što ujedno ukazuje na činjenicu da je među svjetskim Židovima glavni jezik za sporazumjevanje zapravo *engleski jezik*, nakon kojeg slijedi hebrejski.

U *Francuskoj* živi oko 0,5 mil Židova, što je ukupno 0,9% od ukupne populacije Francuske, ali i 4% od ukupne globalne židovske populacije. U *Kanadi* i *Rusiji* danas obitava oko 360.000 Židova, što u kanadskim razmjerima čini oko 1,2% od kanadske populacije ili 0,25% ukupnog stanovništva Rusije.

U *Engleskoj* danas živi negdje oko 300.000 Židova, što čini 0,5% od ukupnog stanovništva britanskog otočja, i 2,2% od ukupne svjetske populacije Židova.

U svemu ovome nastojanju da se odredi stvarno stanje židovske populacije dodatni problem se pojavljuje spekulativnosti oko popisa ali i u činjenicama da, (a) neke zemlje ili nemaju svoje službene državne podatke o židovskoj populaciji, ili ih se nije dopušteno zasebo evidentirati, osim toga (b) veliko je i pitanje samoizjašnjavanja pri popisu stanovništva (hoće li se netko izjasniti kao Židov ili npr. kao Hrvat ili Amerikanac iako je etnički židovskog porijekla). Osim toga u nekim je sredinama, zemljama i razdobljima bilo vrlo nezahvalno ako ne i opasno izjasniti se kao Židov, i konačno (c) hoće li se u popis uzimati kao Židovi samo oni koji pripadaju sinagogi, dakle vjerski probuđeni i aktivni, ili i oni kojih nema u popisu lokalne židovske zajednice koju prati sinagoga kao središte židovskog etničkog bića.

Migracije 19 i 20 stoljeća

Europa 19 st. U razdoblju godina 1800-1880, u europskim zemljama živi oko 7,0 miliona Židova, što tada čini 90% od cjelokupne židovske populacije. A od ove brojke $\frac{3}{4}$ svih Židova opet živi u zemljama tadašnje Istočne Europe. Većina živi unutar granica ondašnje carske Rusije i granica današnje Poljske.

Rusija. Mnoge kršćanske zemlje tada su promišljeno i uz posebnu legislativu zatvarale se za naseljavanje Židova, ili provodile restriktivnu politiku prema Židovima. Ruski car Aleksandar I (unuk carice Katarine Velike), god. 1804, uspostavlja tzv. '*Nagodbu o granici*' ('Pale Settlement').¹⁰ Ovime se jasno i izričito ograničava i sputava širenje, napućivanje Židova, ograničavajući im mnoga građanska prava.

---

¹⁰ od 'pale' (jurisdiction; hr.nagodba). Etimologija: 'palisade' (ograda od kolja); lat.'palus' (kotač). Usp. Davies, N. *Europe*, p.1311

Obzirom da su ove 'kršćanske' zemlje odlučile primjenjivati restriktivnu politiku prema židovstvu kao religiji i Židovima, postojali su i pokušaji da ih se zapravo proglasi Kršćanima, tako je 1817 god u Rusiji uspostavljeno društvo '*Izraelski Kršćani*'. Car Aleksandar I nastavlja takvu smišljenu politiku pa 1824 nalaže *deportaciju* Židova iz sela u veće urbane sredine. Nakon smrti cara Aleksandra I, nasljeđuje ga car Nikola I koji ne samo što preuzima i nastavlja prema Židovima politiku prethodnoga cara, nego i sam pooštrava odnos prema židovskom pučanstvu.

Pogrom

Car Nikola I, 1827 god. uvodi vojnu obavezu za sve židovske dječake u rusku vojsku. Osim toga on zabranjuje židovske zajednice (kehillah). Sada je u Rusiji sasvim jasno i otvoreno politika zadobila oblike progona Židova (pogromi).

Židovstvo Istočne Europe (19 st)

Još u vrijeme Srednjeg vijeka, negdje oko 13 st. židovsko pučanstvo migrira iz područja rijeke Rajne u današnjoh Njemačkoj prema istočnom dijelu Europe, što je zapravo između ostaloga bio i dio odvajanja (segregacije) od kršćanskog pučanstva tadašnje Europe. Ovi migranti zvat će se 'Aškenazi'.

Čvrsta i kohezivna židovska kultura koja se oblikovala još u vrijeme Srednjeg vijeka nastaviti će se i dalje i još čvršće povezivati osobito u Istočnoj Europi. Tamo se formira i židovski puk održava svoju kulturu i specifičan jezik, 'yidiš' - svojevrsan konglomerat njemačkog jezika i prožetim hebrejskim izrazima.

Krajem 19 st u Istočnoj Europi počinje sustavni progon Židova, a posebno *pogromi* u Rusiji, uzrokuju da Židovstvo sada iznova započinje svoju migraciju prema zapadu. U ponovnom kretanju prema Zapadnoj Europi usreću se sa židovstvom jedne druge tradicije, a podrijetlom iz Iberskog poluotoka (Portugal, Španjolska) i Sjeverne Afrike. Židovi iz ovih krajeva, koji se pak pod pritiskom Otomanskog imperija i Islama pomiču prema sjeveru, zovu se 'Sefardi'. Susretom Aškenazi i Sefardi židovstva, sa svojim različitim običajima i kulturama, zapravo je svojevrsan sudar dviju kultura. Sve čak do granica netrpeljivosti.

U ovim razdobljima velikih židovskih migracija (1800-1880 / 1880-1900), populacija Židova u Americi učetverostručena je. U prvom valu to su uglavnom migracije iz središnje Europe, da bi nakon 1880 uglavnom kretanje Židova prema Americi bilo iz Istočne Europe.

Razdoblje 1930-1990

Nacionalizam i nacizam. U ovom razdoblju na globalnom planu odvijaju se dva, osobito prema Židovima, agresivna procesa – u islamskim zemljama rastući *arapski*

nacionalizam a u Europi to je *nacional-socijalizam* i *nacizam*. Arapski nacionalizam skoro je sasvim iskorijenio iz arapskih zemalja iskonske židovske zajednice.

Ovo je za rezultat imalo da su se u nekim zemljama židovske populacije udvostručile, dok su drugdje pak skoro potpuno iskorijenjene. Tako imamo da je u Kanadi, Meksiku, Švedskoj ta zajednica udvostručena, u Brazilu i Australiji utrostručena; dok istovremeno u Austriji, Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj i Holandiji židovska je zajednica svedena na minimum.

Židovstvo u Americi

Židovske migrante prema Americi prvo 'pogodilo' i zbunilo dolazak iz jedne kompaktne i čvrsto *kohezivne* židovske Istočne Europe u jednu sasvim drugačiju, vrlo šarenu sredinu, otvorenu i raznoliku. Ovakvi novi uvjeti američke sredine postaje sada i *novi pritisak* na očuvanje kroz stoljeća ustanovljenog židovskog identiteta.

Politička sloboda i ekonomski prosperitet. Nova američka sredina utemeljena je na *Ustavu* (1787) koji izričito zabranjuje vjersku diskriminaciju ili bilo kakvu religijsku provjeru u javnim i državnim službama, i na *Zakonu o pravima* ('*Bill of Rights*', iz 1791) koji jamči potpunu vjersku slobodu i autonomiju. Uz ove *političke slobode i prava*, tu su nove neslućene *ekonomske prilike* i mogućnosti. Sve ovo rezultirati će dvama mogućim ishodima za židovsku zajednicu. U takvoj slobodnoj ali i takmičarskoj sredini, židovska zajednica će - ili biti *asimilirana* u većinskoj kulturi i time izgubiti svoj izvorni identitet, i svoju povijesnu vjeru; ili će ta ista zajednica zatvorena u sebe *getoizirano* i izolirano koegzistirati sa svojom širom okolinom.

Nije stoga čudno da se upravo u takvoj sredini osniva sijaset židovskih organizacija koje će djelovati, kako unutar Amerike, ali isto tako i na međunarodnom planu; bilo da se očuva i na novi način zaštititi židovski identitet, bilo da se zaštititi

Židovstvo još u onim drugim krajevima svijeta gdje je pod prijetnjom (komunističke zemlje, prije svega Sovjetski Savez, i one zemlje gdje je narasli arapski nacionalizam postao ozbiljna prijetnja židovskom opstanku). Između mnogih udruga tu su one najznačajnije – '*Američki židovski odbor*' (American Jewish Committee; AJC 1906); zatim '*Američki židovski kongres*' (AJC); '*Američka cionistička organizacija*' (ZOA, 1897), '*Svjetski židovski kongres*' (WJC)

Država Izrael

Poziv na povratak. Nakon mnogostoljetnog izgnanstva i raspršenja (galut), povratak Židova (aliyah), postaje glavnom zadaćom nove države. *Aliyah* je zapravo termin koji se koristio kao godišnji pozdrav-poziv na godišnje hodočasničke odlaske u Jeruzalem, sveti grad.

Mnoge međunarodne židovske organizacije i institucije potiču na povratak; u ovom slučaju osobito mjesto zauzimaju – WJC, WZO (Svjetski cionistički kongres) i Međunarodno vijeće židovskih žena (ICJW).

'Eretz Yisrael' . Izrael nastaje ediktom nazvanim '*Deklaracija o državi*' (1948); a ova nova domovina nazivat će se i '*rodna gruda židovskog naroda*' (eng. 'the birth place of the Jewish people'). *Deklaracija* u svom tekstu završava pozivom na povratak i obnovu domovine. Sve se činilo da se Židovi iz svjetske dijaspore sada počinju vraćati u novoosnovanu državu Izrael. Izglasan je '*Zakon o povratku*' (1950) koji započinje riječima: «Svaki Židov ima neotuđivo pravo vratiti se u ovu zemlju kao doseljenik (oleh)»

Sekularna država. Iako je Izrael danas de iure država u kojoj je vjera odvojena od države, u stvarnosti ovo je donekle i otvoreno pitanje koje u svojoj složenosti osobito dolazi do izražaja u nekim tenzijama između Židova koji su se doselili iz Zapadnih

zemalja u kojima prevladava ne-Ortodoksno židovstvo (Konzervativno, Reformirano i Liberlano krilo židovstva).

POVIJEST RASPRŠENJA (I)

Knjiga Esterina

Purim. Purim jedan je od blagdana Židovstva, koji slavi herojski otpor progonstvu Židova i antisemitskom duhu koji je vladao u vrijeme Perzijske vlasti, a temeljen je upravo na Knjizi Esterinoj.

Estera. Knjiga Esterina, na jedinstven način ukazuje i pokazuje otpor uništenju i prijetnji opstanka Židova. Knjiga Estere opisuje stanje u odnosu na prijetnju opstanka Židova, u vrijeme oko perzijske vladavine. Vrijeme nastanka same knjige vrlo vjerojatno smješta se oko godine 125 pr.Kr.

Evidentan je već strah koji je zavladao među židovskim pukom, jer kako veli «*Estera ne spomenu niti naroda niti obitelj kojoj je pripadala, jer joj Mordokaj bijaše zabranio da to učini*» (Est 2:10). Sama knjiga naočigled upućuje na antisemitski duh koji je zavladao, pa u tome i 'zanemaruje' vjerski i duhovni element. Odatle i razlog što je Knjiga Estere jedna od posljednjih koju je Židovstvo i Kršćanstvo prihvatilo u biblijski kanon.

Vrijeme perzijskog vladara Ahasvera živi je opis kako se okretalo protiv židovskog naroda. U prilici kada Židov Mordokaj, koji je podizao i odgajao Esteru, nije '*padao ničice pred Hamanom*' (najvišim dostojanstvenikom na perzijskom dvoru) – slika pokazuje sav antisemitski sentiment koji je već zavladao:

«*Kad Haman utvrdi da Mordokaj niti prigiba koljeno niti pada ničice pred njim, jako se razljuti. A kad dozna kojemu narodu pripada, učini mu se premalo podići ruke na samog Mordokaja, nego naumi s njim pobiti i sve Židove koji su živjeli u svem kraljevstvu Ahasverovu*» (Est 3:5-6)

Babilonsko osvajanje

Egzil. Izgnanstvo Židova u Babilon ima u sebi jedan vrlo specifičan element antisemitizma koji se tada pojavio u okvirima, tada globalne, ujedinjujuće vjerske reforme, koja će se još jasnije očitovati kasnije u biblijskoj knjizi proroka Danijela.

Knjiga Danijelova

Jedinstvo u različitosti, ali ne i religijska ekskluzivnost, osnovne su oznake razdoblja i vremena opisanih u Knjizi Danijelovoj.

POVIJEST RASPRŠENJA (II)

Galut

Izgnanstvo. Stanje izgnanstva Židova (iz Obećane zemlje), nemogućnost bogoslužja i nepostojanje Doma Božjega (Hrama) – takvo je sveukupno stanje židovskog naroda, otuđenog od svojih korijena, raspršenje u Dijaspori, opisano je ovim zajedničkim izrazom - '*galut*'. Ovaj termin ujedno je izraz židovskog očaja i beznađa suočenih sa stvarnosti njihova raspršenja. To je na svoj način židovskom puku zapravo i otuđenje te udaljenost od Božjeg prisustva - '*lica Božjega*'.

Hurban

Uništenje hrama. Izraz i pojam prvenstveno označava opustošenje židovskog Hrama (Doma Božjega), dolazi od heb. glagola brh koji znači '*napasti, opustošiti*'.

Tijekom babilonskog osvajanja Jeruzalema (586) dogodilo se i prvo uništenje (prvi hurban), Jeruzalemskog Hrama. To je i vrijeme babilonskog izgnanstva Židova; razdoblje aktivnog djelovanja proroka Jeremije, Habakuka i Ezekiela (Izaija aktivan je kao prorok nešto ranije ca. 687-642).

Taj prvi '*hurban*' živopisno je oslikan u Psalmu 74 gdje se poprilično detaljno opisuje samo opustošenje prvoga Hrama, između ostaloga stoji :

«*Korakni k ruševinama vječnim – sve je u svetištu razorio neprijatelj*» (Ps 74:3)

(Usporedi: Jer 44:2; Neh 2:17)

Početak povratka

Obnova i Religijsko ustrojavanje. Vrijeme oko god 539 označava početak polaganog povratka izgnanika iz Babilona. Ovo je razdoblje relativnog prosperiteta i mira.

Period je to u kojem osim obnove Jeruzalema i jeruzalemskih zidina (vidi:Nehemija)to je i početak izgradnje novoga (drugog) Hrama. Glavni graditelj novoga Hrama biti će Zerubabel, babilonski Židov povratnik (Ezra 2:1-2) i jedan od upravitelja u obnovi Jeruzalema. Zajedno sa nekim Ješ uom on prvo započinje izgradnju žrtvenika (Ezra 3.2), da bi naskoro i na poticaj proroka Hagaja i Zaharije započeo izgradnju novoga Hrama – «ustadoše Zerubabel, sin Šealtielov i Ješua, sin Josadakov, i počеше zidati Dom Božji u Jeruzalemu: proroci su Božji bili s ljudima i bodrili ih» (Ezra 5:2).

Ovo je također i vrijeme kada će intenzivno doći do ustrojavanja vjerskih struktura; tu su počeci sustavnog proučavanja i tumačenja TNK (biblijskog teksta); začeci vjerskih 'akademija'...etc.

Novi izazovi

Promjene na povijesnoj sceni. Za ovo razdoblje treba reći i da je vrijeme propadanja nekih velikih carstava (Perzija), kao i uspon i pojava nekih novih velesila (Heleni, Makedonsko i potom Rimsko carstvo). Kako se na povijesnoj sceni pojavljuju ovi novi 'svjetski igrači', doći će neminovno i do novih napetosti, i opetovano do raspršenja Židova i do drugog, još tragičnijeg od prvog 'hurbana'.

Helenistička kultura

Relativno povijesno primirje potrajati će sve do rimske okupacije i novih progonstava Židova.

No, već i prije toga dolazi jedna nova kušnja i izazov za židovski narod i Židovstvo; i to u obliku jedne globalne i sveobuhvatne *nad*-kulture koja zahvaća skoro svaki kutak ondašnjega svijeta. Zapravo je to u ono vrijeme bio proces *globalizacije* potaknut pojavom Helenističke kulture, koja postaje, dakle već prije Rima, veliki izazov

Židovstvu. A ovu globalnu '*kulturnu revoluciju*' dodatno će još pronijeti ondašnjim svijetom jedna od najvećih osvajačkih sila toga doba – *Makedonsko carstvo* na čelu sa velikim ocem i sinom, Filipom i Aleksandrom Makedonskim (331 i dalje)

Ovakvi novi izazovi zorno su predstavljeni u Knjizi proroka Danijela.

POVIJEST ANTISEMITIZMA

Ranokršćansko razdoblje

Već u ranokršćansko doba, u vrijeme rimskoga carstva, kada još niti kršćanstvo nije postala *religio licita*, rimski carevi počeli su sustavni progoni ili izgoni Židova. Redom prvi rimski carevi, Klaudije (41-54) potom Hadrijan (117-138) i kasnije bizantnski car Justinian (527-565) uspostavljaju sustave i razloge progona Židova. Kršćanski antisemitizam, zapravo započinje već na jednom od najvažnijih Sabora, onom u Niceji 325 god.

Car Klaudije. Biblijski tekst Novoga zavjeta navodi cara *Klaudija* kao onoga koji je, prvo zabranio sastajanje Židova, a potom odredio i njihov izgon iz Rima. Vjerojatno negdje oko 51 god. i to zbog stalnih sukobljavanja Židova i kršćana, kako spisi navode, zbog nekog Chrestusa. U Korintu je Pavao apostol zatekao bračni par rimskih židovskih kršćana, Akvila i Priscila, koji su izbjegli iz Rima povodom progona Židova od strane cara Klaudija, „*Ondje nađe nekog Židova imenom Akvilu, rodom iz Ponta, koji netom bijaše došao iz Italije sa svojom ženom Priscilom jer je Klaudije naredio da svi Židovi napuste Rim*“(Dj 18:2).

Car Hadrijan. Uz progon kršćana, Hadrijan se okomio i na Židove. To je i razdoblje Makabejske pobune, te pravi početak dijaspore Židova. Koji su bili Hadrijanovi razlozi progona Židova? Prvotno ga je ponukalo da zabrani „barbarski obred obrezanja“; potom im brani hodočašća u Palestinu/Jeruzalem. Dodatno tome, nije pomagala činjenica da su se i ndalje odvijale napetosti, unutar kršćanstva i židovstva. Još uvijek je ključalo u odnosu na to da li (židovski) kršćani trebaju obdržavati Toru i biti obrezivani kao Židovi. Uz sve to u Palestini, zbog rimske vlasti, diže se židovska pobuna, pod

vodstvom Šimuna bar Kokhbe i Akiba ben Josefa. Hadrijan je tu pobunu skršio 135 god. No da bi spriječio daljnje nemire poduzeo je i šire administrativne korake. Zabranio je Židovima Toru i židovski kalendar. Potom je da bi izbrisao naziv Judeja, uspostavio novu pokrajinu Syria Palestina (= Filisteja).

Nicesjski sabor (325). Kršćanska crkva, uz mnoge teološke prijepore, na ovom je Saboru rješila razdvojiti datume Uskrsa od židovske Pashe. Objašnjavajući, „neprimjereno je slijediti običaje Židova u slavljenju ove svečane svetkovine, jer su njihove ruke okaljane zločinom, umovi tih bjednih ljudi su zaslijepljeni...Neka nam ništa ne bude zajedničko sa Židovima, našim protivnicima...koji su urotnički izveli smrt našega Gospodina, bezumno se povodeći svojim neobuzdanim taštinama i urođenoj ludosti “.

Rani srednji vijek

Car Justinian. Bizantski car Justinian Veliki, postavio je temelje dugoročnom i dalekosežnim posljedicama antisemitizma. Zakon pod nazivom *Corpus Juris Civilis*, Justinian je njime odredio krajnje restriktivni status Židova i svih njihovih prava, što će od sada nadalje trajati stotinama godina. U tom zakonu izričito stoji za Židove: „*neka budu bez časti*“, pod načelom *servitus Judaeorum* (ropstvo Židova). U takvom statusu Židovi (i) nemaju prava ni u kojem sudskom procesu svjedočiti protiv kršćana, (ii) Židovima se brani korištenje hebrjskog jezika u njihovom bogoslužju, uz (iii) zabranu ispovijedanja Shema Yisrael (pod izlikom da se ovime poriče kršćansko Trojstvo).

Srednji vijek

Službena Crkva pod vodstvom rimskoga pape, još sustavnije, nastavila je antisemitisku politiku. Pojedini pape osobito su se isticali u donošenju i sprovođenju

antisemitske legislative. Papa *Inocencije IV* sa svojim dokumentom *Impia judeorum perfidia* (Bezboštvo židovskih izdajnika) (1244), naložio je francuskom kralju Luju IX da se spale svi primjerci Talmuda.¹¹

Načelo po kojem su se ravnali pape, izrijeком je glasilo: „*Legum probo, sed improbo gentium*“ (Prihvaćam propis, ali ne i narod). Ovako bi, u tom dobu, reagirao papa prigodom primanja predstavnika rimskih Židova.¹²

Malo je poznato da označavanje Židova, nije Hitlerov 'izum' u vrijeme holokausta tijekom II svjetskog rata. Naime, još davne godine 1425, papa *Martin V* donio je proglas *Sedes apostolica*, po kojem su Židovi obvezni u javnosti nositi vidljivo obilježje/oznaku. Slijedeći rimski papa, Eugen IV načeo je uredbe po kojima Židovi nebi smjeli živjeti do kršćana.

Šesnaesto stoljeće

U 16 st. antisemitske kampanje osobito su se zaredale. Sa raznoraznim i dugoročno pogubnim legislativnim ediktima i odredbama u odnosu na Židove i židovsko stanovništvo u gradovima.

Počevši sa militantnim i punim antisemitske gorčine, Luterovim djelom iz 1543 god. pod nazivom: „*Von den Juden und ihren Lügen*“ (“O Židovima i njihovim lažima”).¹³ No, unatoč ovom žučnom anisemitskom Luterovom sentimentu, rimski pape 16 st. posebno su obilježile i odredile daljnju povijest i rast antisemitizma. Ediktom iz 1555 god. *Cum nimis absurdum*, papa *Pavao IV* odredio je da se Židovima zabrani u gradovima živjeti zajednički sa kršćanima, u istim urbanim područjima. ovo je evidentno nastanak židovskih geta, što je po mnogočemu ostalo sve do današnjih dana. Veliki europski gradovi i svjetske metropole i danas imaju “židovske kvartove”.

¹¹ 1242 već spaljeno na javnim mjestima i ulicama, trgovima 24 punih kola primjeraka Talmuda.

¹² kasnije se ovom ponešto korigiralo u „*Confirmamus, sed non consentimus*“ (*Prihvaćamo, ali se ne slažemo*)

Papa Pio V (1567 god) odredbom *Cum nos nuper*, zabranio je Židovima posjedovati nekretnine. Nekoliko godina kasnije (1569), isti papa naređuje izgon Židova iz Crkvenih Država (osim grada Rima i Ankone).

Ono što je još u 15. st. započeo Martin V, doradio je i usavršio mnogo kasnije u 18. st. papa Pio VI, ediktom *Editto sopra gli ebrei* (1775). U tom dokumentu ovaj papa detaljno uređuje "prava" Židova. Između ostaloga:

1. Židov koji se zatekne u noći izvan svoga geta osuđuje se na smrt
2. Unutar i izvan geta Židov je obavezan nositi žutu oznaku.
3. Zabranjuje se proučavanje talmuda
4. Židovima se zabranjuju pogrebne povorke
5. Židovi kršćanima ne smiju prodavati kruh, meso i mlijeko

U dokumentu se potom nastavlja svim vrstama daljnjih zabrana, koja se tiču i kršćana u odnosu na Židove.

Još je Pio VI postojao cijeli niz dokumenata u kojima se regulirali vjerski i obiteljski odnosi spram Židova (o krštavanju Židova i židovske djece; o braku između Židova i kršćana).¹⁴

---

¹³ detaljni opis toga Luterova djela i uredbe koje je on predložio, vidjeti u (Berković:2009).

¹⁴ slijedeći edikti govore o ovim vjersko-obiljskim stvarima: *Postremomens; Singolari nobis consoldtioni; Probe te meminisse; Beatus Andreas*,etc.

Suvremeni antisemitizam

Gdje su, izuzev već navedenih kršćanskih, gdje su to još eventualni drugi, više sekularna manje vjerski, korijeni suvremenom antisemitizmu? U osnovi, kada se pogledaju već počeci i inicijalni razlozi antisemitiskom sentimentu (kako smo to već uočili u biblijskim vremenima i biblijskim tekstovima; vidi ovdje: *Povijest raspršenja*) razvidno je da se zapravo radi o više ili manje istom razlogu.

Naime, kao što je globalizacija u vrijeme Babilona ili Perzije, kasnije i Rima, bila jedan od glavnih pokretača ljudske civilizacije (podjstimo se samo na pripovijest o babilonskoj kuli iz Post 12), vidimo da se Židovi sa svojom jahvističkom vjerom i isključivosti tog monoteizma, ali i njihovim božanskim izabranjme nikako ne uklapaju.

Suvremeni ideal tzv. *svjetskog građanstva*, izrazio je A.Einstein, jedna od najvećih suvremenih Židova. On radikalno veli: „*Jedan ujedinjeni svijet ili ništa*“. Prije Einsteina, Erazmo Roterdamski, iskazao je to na sličan način, kada je rekao: „*Cijeli je ovaj svijet samo jedna zajednička zemlja svih ljudi*“, a poznati pjesnik Khalil Gibran kaže, „*Zemlja je moja domovina, a čovječanstvo je moja obitelj*“. Dakle, ideja globalizma nije ingeniozna 20/21 stoljeću.

Nasuprot ovih univerzalnih ideala stoji mitološko poimanje *zemlje*. Ono je određeno *etnicitetom*, političkim *entitetom* države i državotvornosti; te pojmovi kao što su *djedovina* i sl.¹⁵ u ovakav svijet teško se uklapao narod koji po svojim uzusima nastupa

---

¹⁵ nacionalne države, zamjenile su globalizacijska carstva, označena poznatim geslima kao *pax romana* ili u moderenom dobu, *pax americana*.

POVIJEST VJERE (I): nastanak judaizma*Nastajanje Judaizma*

Rabinizam, je početak novoga razdoblja, vremena tumačenja. U povijesnim okvirima to je razdoblje koje u židovskoj ranoj povijesti u cjelosti započinje u 1 st pr.Kr. Koja je pozadina pojavi novog pokreta, i zapravo sada tek pravi nastanak Judaizma ?

Nastanaka Petoknjižja (Zakon, Torah) bio je, kroz mnoga stoljeća, dio raznolikog i vrlo složenog procesa tijekom kojega je rasla i razvijala se usmena, i potom pismena predaja. Stvari su se dodavale, oduzimale, ispravljale i prihvaćale. S vremenom su tako nastajale i kompletirale se knjige TaNaKa (Stari zavjet).

Novi i prelomni trenuci u povijesti Svetoga pisma odvijali su se kada se polako ali sigurno zatvarao kanon biblijskih knjiga, osobito i prije svega za Židovstvo važno, Petoknjižje (Zakon). Ovim konačnim oblikovanjem i prihvaćanjem '*završnog*' oblika ('dokumenta') biblijskog teksta – prestalo je razdoblje oblikovanja, kompletiranja, dakle *predaje*, započinje nova era i novi procesi, vrijeme *tumačenja* svetopisamskog teksta. Upravo to je vrijeme kada na scenu dolazi doba *rabinizma*. Rabini (učitelji) postaju i tumači svetog teksta. Prvenstvena namjera i svrha ovih tumačenja i komentara bila je svojevrсна priprava svetog teksta židovskom puku za primjenu i na neki način zapravo tu je svrha bila da se pripreme '*upute za upotrebu*' svetog teksta.

Oblikovanje, završetak u razvoju predaja i konačno prihvaćanje završnog formata svetog teksta - proces je koji je intenzivno započeo upravo u vrijeme povratka iz Babilona (539). (vidi:Povijest raspršenja). Kako su se ovi procesi približavali svome kraju, zorno su opisani u vrijeme povratka iz Babilona i čitanja Zakona kako nalazimo u Ezri i Nehemiji; (cf.Neh 8:1-9).

Rabini. Završetak povratka izgnanika iz Babilona i obnove Jeruzalema (450), vrijeme je i dovršenja drugog (Zerubabelova) Hrama. Kako je Hram ponovno sazidan,

tako se i rabini organiziraju. Kasnije to tijelo zvat će se – Sanhedrin. Kapitalno djelo rabina trebala je i bila je *Mišna*, autorizirana zbirka detaljnih komentara (i uputa) na Toru.

Yešiva i Sinagoga

Yešivot. Uz ponovni funcioniranje Hrama, mjesta žrtvovanja, bogoslužja i susretanja sa '*licem Božjim*', istovremeno su rasla i mjesta rabinskog učenja, učilišta i akademije za nauk i tumačenje svetog teksta. Središte rabinskog učenja postaje *yešiva*.

To je razdoblje ranog rabinizma i prvih rabinskih učitelja, tzv. *tanaim*, pa je shodno tome to nazvano i *tanaitskim judaizmom*. U to vrijeme (1 st.prKr) to je period aktivnosti vodećih mudrih rabina – *Juda Ha-Nasi*, *Johan ben Zakkai*, *ben Akiva* i *Išmael ben Eliša*.

Sinagoga. Dok se termin *sinagoga* još u potpunosti nije sasvim ustalio i postao općeprihvaćen za mjesto okupljanja (primarno vjerskog i bogoslužnog), koristili su se različiti pojmovi za okupljanje židovske zajednice.

Još u vrijeme babilonskog izgnanstva postojala su mjesta gdje je Židovima bilo dopušteno sakupljanje u svrhu održavanja njihovih vjerskih obreda i proučavanju Zakona. U to vrijeme to bi se jednostavno nazivalo (קהל) ili '*skupština*'. Intenzivnija uporaba ovih termina pojavljuje se ipak tek po povratku u Jeruzalem, kao kod Nehemije (Neh 8-9). Tako u izvještaju o babilonskom osvajanju Jeruzalema i porobljavanju naroda, prorok Jeremije svjedoči u Jer 39. U tom se tekstu spominju mjesta okupljanja kao '*kuće naroda*' (בית העם) – «*Kaldejci zapališe kraljev dvor i kuće naroda i porušiše bedeme jeruzalemske*» (Jer 39:8).

Tek u 1 stoljeću židovski izvori (potom i Novi zavjet) počinju rabiti termin – '*sinagoga*', i to za *mjesto sastanka*, bogoslužja ili pouke...pa i rješavanja nekih općih

upravnih poslova . Izraz sinagoga, zapravo je prijevod grčkog izraza sunagw, što bi doslovno prevedeno značilo, - 'doći zajedno, okupiti se', u hebrejskom tekstu ovo bi se najčešće prevodilo sa (hd[]) 'zajednica'.

Za mjesto sastanka, bogoštovlja ili pouke označavalo se i kao - בית כנסת 'kuća susreta' (bet kneset), od כָּנַס 'okupiti se'.

O ranom porijeklu naziva *sinagoga* svjedoči nam i tekst iz Djela apostolskih – «*jer Mojsije ima od starih vremena u svim gradovima svoje propovjednike koji ga svake subote čitaju u sinagogama*» (Dj 15:21)

Ovo će razdoblje relativnog prosperiteta i nacionalne obnove, te pravog nastajanja Judaizma i rabinizma, potrajati sve do kraja 1 st (pr.Kr), kada dolazi osvajačko rimsko carstvo i za Židove tada (63) drugi 'hurban'.

POVIJEST VJERE (II): obredi, pravila, simboli*Poslušnost Tori*

'Ove moje riječi'. U poslušnosti obdržavanja Tore često se u tom nastojanju ide do sasvim doslovnog.

tekstovi: Izl 13:3-10; Pnz 6:4-10; 11:18-21

('utisnite', 'privežite', 'poučite', 'izgovarajte', 'ispišite')

"utisnite u svoje srce"

"privežite ih na svoju ruku...kao zapis među očima"(Pnz 11:18; Izl 13:9) *

"poučite u njima svoje sinove" *

"izgovarajte ih kad sjedite u svojoj kući"

"ispišite ih na dovratnike svoje kuće i na svoja vrata" *

Označeni židovski dom ('mezuzah' hzWzm)

"Ispišite ih na dovratnike..". Izvanjski znak kojim se označava židovski dom. Kada se pričvršćuje *mezuzah* na okvire vratiju obavlja se i kratki obred *Hanukat Ha-Bayit*. Uz čitanje (pjevanje) Psalma 30. *Mezuzah* je označena hebrejskim slovom ם ('šin') kao oznaka za riječ i ime Božje 'Šadaí'.

'Kašrut'

Pravila prehrane (pripreme i držanja namirnica).

Kuhinja. U židovskom domu kuhinja je osobito važno mjesto i prostorija. U kuhinji se s osobitom pažnjom *spremaju* namirnice i *pripremaju* jela koja su dopuštena za jelo (*košer*, 'prikladan', 'pogodan').

U držanju i manipuliranju namirnica, rigorozno je i temeljno je pravilo odvajanje *mesa* i *mliječnih* proizvoda svake vrste. Praktično to znači da kuhinja ima prije svega

odvojenu garnituru pribora za jelo; posuda i posuđa, dok u nekim kućanstvima i dva hladnjaka i dva odvojena sudopera.

Hrana i namirnice

Što se mesa i mesnih prerađevina tiče pravila se odnose na one životinje koje su opisane u Levitskom zakonu 11 i Ponovljenom zakonu 14:3-21, kao dozvoljene i zabranjene za jelo.

Životinje koje nisu 'košer' nazivaju se 'terefah' ili 'tref'. U svemu tome važno je spomenuti i znati da i najmanja količina potpuno onečišćuje cijeli obrok i pripravak.

Pri jelu za istim se obrokom ne jede meso i mliječni proizvod (cf. Pnz 14:21). Osim što se između ta dva jela tada ostavlja vrijeme između..

Posuđe

Ukoliko bi se u posudi u kojoj je pripravljana nečista namirnica (meso), pa potom ta ista posuda koristila za pripravljanje 'košer' hrane, takva bi hrana bila nečista, makar i sama namirnica bila 'košer'. Takva se posuda zapravo ne može 'oprati'.

Dok se u sličnim slučajevima, što se pribora za jelo i pripravu hrane, ono može prokuhati i tako osposobiti za daljnju upotrebu.

Šehitah

Pripremanje životinjskog mesa po pravilima 'kašruta' Mesar, 'šohet', iz svega rečenoga očito je važna osoba i očekuje se da to bude čovjek visokog morala i poštenja. Njegov osnovni alat, nož, treba biti krajnje oštar i bez i najmanjeg udubljenja. Vrlo oštar iz razloga da bi se životinji svaka muka izbjegla pri klanju.

Sam čin klanja treba se izvršiti pravilno. Bez ikakve zadržke, naglih poteza i slično. Dakako način klanja uvijek je to rezanje vrata/grkljana, jednim i jednoličnim potezom

noža. Osim što krv u cjelosti treba isteći, *'šohet'* ima za zadatak vrlo pažljivo pregledati životinju prije ali i nakon klanja, da bude bez mane. Posebno se daje pažnja nakon klanja da se pogledaju pluća. Neki se dijelovi životinje ne jedu i kod čistih životinja, osobito ...obzirom na Post 32:32.

'B^erit milah'

Obred obrezanja (milah). Sam zahvat obrezanja nad osmodnevnim djetetom spada na oca.¹⁶ No, ovaj je više nego spreman prepustiti sam zahvat profesionalnoj osobi, ili *'mohel'*. Obred je usklađen sa zahtjevom Tanaka u vrijeme Abrahama. Jasno je također da SZ inzistira ne samo na tjelesnom obrezanju, kao što na tome ustraje prorok Jeremija, ALI I Deuteronomium (Pnz 10:16).¹⁷

Uz nazočnost desetero odraslih muškaraca *'mohel'* uz pomoć osobe koja drži dijete (*'sandek'*) vrši obred. Prije samoga čina *'mohel'* izriče blagoslov nad djetetom. Obred može biti obavljen kod kuće, u sinagogi ili gdje drugdje a vrši se točno osmi dan nakon rođenja (Post 17:12; Lev 12:3). Ovo je također i trenutak kada se djetetu daje njegovo pravo hebrejsko ime.

Nije isključeno da, uz dobre razloge, uglavnom zdravstvene, obrezanje ne bude izvršeno i kasnije.

Obrezanje je zapravo prvi korak prije djetetove punoljetnosti kada dječak postaje *'bar mitzvah'*. Zanimljivo je da muško dijete rođeno od majke židovke čak i ako ne bi bilo obrezano smatra se punopravnim Židovom. Također je zanimljivo, da koliko god obrezanje imalo temeljnu vjersku vrijednost za Židova, ono je bilo kroz povijest, iz raznih razloga, i napadano.

---

¹⁶ „Osam dana iza rođenja neka se obreže kod vas svaki dječak, od koljena do koljena, i sluga rođen u kući, i rob kupljen za novac od bilo kojeg tuđinca, a koji nije iz tvog potomstva“ (Post 17:12)

¹⁷ „Obrežite se Gospodinu i skinite okrajak sa svojega srca, o, vi ljudi Judini, stanovnici Jeruzalema! Inače će buknuti kao oganj moj gnjev i razgorit će se ? i nitko ga neće moći ugasisi ? zbog zloće vaših djela“ (Jer 4:4)

Pidyon Ha-Ben

Trideset dana nakon rođenja tradicijski se obavlja i obred *‘otkupljenja prvorođenog sina’*. Naime, u vrijeme obreda *‘brit milah’*, obrezanja, dijete se još ne smatra u potpunosti ojačalo i u tom smislu životno. Stoga se ovaj obred, u prisustvu *minyana* (10 odraslih muškaraca), vrši u skladu sa Mojsijevom uredbom – *“Meni posvetite svakog prvorođenca! Prvenci materina krila kod Izraelaca, i od ljudi i od životinja, meni pripadaju”* (Izl 13:2;12).¹⁸ Isti je postupak sprovodili su i Isusovi roditelji Josip i Marija sa malim Isusom: *„Kad se zatim po Mojsijevu Zakonu navršije dani njihova čišćenja, poniješe ga u Jeruzalem da ga prikažu Gospodinu“* (Lk 2:22).¹⁹

Tijekom samoga čina, otac ritualno i simbolično svojeg sina otkupljuje od svećenika (*‘kohen’*).

‘Bar mitzvah

Sin zapovjedi. Označava punoljetnost muškog člana. U starosti od trinaest godina prijelaz od dječastva do zrelosti obilježava se u sinagogi. To je obred *‘bar mitzvah’*, što doslovno znači *‘sin zapovjedi’*. Nakon samog obreda ovaj događaj označen je velikim veseljem i slavljem. Osim što je ovo obiteljsko slavlje ono nastoji uključiti i širu rodbinu i prijatelje.

Bar mitzvah pripada ipak običajima židovskog obiteljskog života i nije propisan Torom. Stoga i Židovi koji inače vjerski nisu uključeni obdržavaju ovaj običaj. Po svemu sudeći to je i relativno mladi običaj koji vjerojatno potječe iz vremena srednjevjekovne Njemačke.

¹⁸ „Posveti mi sve prvorođeno! Sve što u sinova Izraelovih, kod čovjeka i stoke, najprije dođe iz materina krila, meni pripada“ (Izl 13:2,12).

¹⁹ nejasno je sa malim Samuelom, jer tekst veli da je Ana, njegova majka, još nakon godine dana, rekla „Neću poći dok se dijete ne odbije od prsiju, a onda ću ga odvesti da se pokaže pred Jahvom i da ostane ondje zauvijek“ (1Sam 1:22)

Na taj dan mladi kandidat u sinagogi recitira ili čita odlomak iz Tore, kao i propisani tekst kojim se u obliku molitve obraća Bogu i objavljuje svoju punoljetnost.

Eg. אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי בְּאֵמֶת וּבְתַמִּים אֲשָׂא אֵלַיךְ אֲתֵעֵינִי בַיּוֹם הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ הַזֶּה.

Bat mitzva

Za žensku djecu, djevojčice, obzirom da nisu sustavno podučavane Tori ne postoji, barem ne službeno obred ili inicijacija u punoljetnost. Mada u nekih sredina pripremit će se nešto kao Bat Mitzvah. Pri rođenju ženskog djeteta ipak postoji 'simhat bat' ili molitva zahvale za djevojčicu.

Odnos prema ženskom djetetu u odnosu na muško dijete već se odražava i u pravilu ritualne nečistoće žene nakon poroda, što iza muškog djeteta traje tjedan dana a u slučaju ženskog djeteta taj je period dva ili više tjedana.

MOLITVA I BOGOSLUŽJE

Tri su osnovne, dnevne obredne molitve: šahrit (= jutarnja), minha (= prinosna podnevna) i maariv (= večernja).

Baruch

Baruch je osnova na kojoj sve molitve počivaju. Molitva je vrlo važna u osobnom i zajedničkom liturgijskom životu Židova. Osobitu ulogu i mjesto u židovskoj molitvi ima *blagoslivljanje* Gospodina Boga. U načelu to je zapravo i svojevrsno središte molitve, pa je na neki način židovska molitva jedan neprekinuti niz blagoslova.

Svaka molitva obvezatno započinje *blagoslovom*, koji pak ima jedan od dva moguća oblika, jedan nešto kraći i drugi nešto duži. Kraći oblik jednostavno je:

ברוך אתה יהוה ("Blagoslovljen da si Bože")

Nešto dulji oblik otvaranja molitve u blagoslovu jest :

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם ("Blagoslovljen da si, Gospodine, naš

Bože, vječni Kralju svega svemira"). Nakon ovakvog 'otvaranja' molitve slijedi preostali sadržaj same molitve.

Šema

Čuj, o Izraelu. Zapravo je svojevrsna ispovjed vjere u Židovstvu. Ova molitva tako proglašava u vrlo sažetom i kratkom obrascu srž vjerovanja (Pon zak 6:4)

Tri su osnovna stavka ovakve molitve – jedno je objavljivanje i navještanje Boga *stvaranja* i stvorenja; potom se ističe da se taj Bog *objavio* Izraelu, i konačno On je i Izraela *otkupio*.

Amidah

(hd'm.['])(‘tefilah’); molitva i raspored molitava

Amidah. Doslovno znači ‘stajati’ (‘ostati stojeći’). To je osobna i kontemplativna molitva u tišini; koja označava vrlo osobni susret sa Bogom.

Glavna molitvena struktura (šemoneh esreh) sastoji se od 18 *blagoslova*, obzirom da svaka od tih molitava završava blagoslovom.

1) Bog otaca, 2) veličanje Božje sile, 3) svetost, 4) molitva za providenjem, 5) molitva kajanja, 6) molitva oprosta, 7) molitva otkupljenja, 8) molitva ozdravljenja bolesnih, 9) blagoslov poljodjelskih plodova, 10) molitva da se sabere raspršeni Izrael, 11) molitva za pravednim sudom, 12) molitva za kaznom zlih i krivovjeraca, 13) molitva za nagradom bogobojaznih, 14) ...za obnovu Jeruzalema, 15) ...za obnovom Doma Davidova, 16) molitva da molitve budu primljene, 17) molitva zahvalna, 18) za obnovom Hrama i hramske Službe

Aleinu

Molitva zajednice. Jedna je od najvažnijih molitava koja se osobito naglašeno koristi tijekom obilježavanja i proslave Nove godine (Roš Ha-Šanah).

Ovo je molitva koja dolazi na kraju kao zaključna i zajednička molitva zajednice koja u sebi nosi jednu osnovnu poruku, koja bi glasila – ‘*Naša je dužnost slaviti Boga*’.

Istodobno u okviru ove molitve postoji i dodatni naglasak; uz to što slavimo Svevišnjega, na nama je također poći ‘*van*’ u svijet kao Božja zajednica uz sve obaveze koje nas prate. Tako da je *aleinu* i vrlo praktična molitva.

ŽIDOVSKA GODINA I BLAGDANI

Židovski kalendar

Godina. Organizacija i struktura židovske godine dugo je zapravo bila nejasna i ponešto zbunjujuća.

Prvi pripravljeni i javno objavljeni kalendar, mogli bismo reći prvo službeno izdanje kalendara židovske godina javlja se tek u 4 st (A.D.), jer se ne nalazi neki drevni razrađeni sustav kalendara. Izrael kao nomadski narod uglavnom je *potraživao* i ravnao se po vremenskom i klimatskom sustavu. Kako se mijenjalo i razvijalo uređenje društva, tako se i kalendar mijenjao. Sve je ovisilo o tim promjenama od tribalnog uređenja, do rojalističkog sustava, pa i o tome kako se posluje sa okolnim narodima. Konačno, na kalendar je utjecalo kako se razvijala službena religija, sa svim vjerskim zahtjevima uređenja kalendara.

Nisan (Abib)

U predegižno vrijeme i nakon izlaska iz Egipta, Nisan je uziman u Izraelu kao prvi mjesec u godini, i time označavan Pesah kao vrijeme i dan Izlaska (Usp. Izl 13:3).

To je bio i mjesec kada su se kraljevi krunili i po njemu ravnalo vrijeme kraljevanja nekoga kralja; tako je i stoga ovaj mjesec bio *prvim* mjesecom u godini. O tome nalazimo podatke u Nehemije ili Estere:

«U prvom mjesecu, to jest u mjesecu Nisanu, dvanaeste godine Ahasverova kraljevanja» (Est 3:7) – ili – «Mjeseca Nisana, dvadesetogodine kraljevanja Artakserksa...» (Neh 2:1).

Tišri

U vrijeme babilonskog izgnanstva i postegzilno vrijeme, Tišri, inače sedmi mjesec u godini, preuzima među Izraelcima mjesto prvog mjeseca u godini. Ovo je vrlo vjerojatno pod dugogodišnjim utjecajem Babilona i babilonskog sužanjstva.

Naime, po babilonskom kalendaru u vrijeme mjeseca Tišri bio je glavni blagdan, *Dan suda* kada su se pod paskom boga Marduka sazivala sva božanstva. Na tom i takvom sazivu skupština bogova odlučivala je uvijek iznova obnoviti svijet, a svakom ljudskom stvorenju iznova dodijeliti sudbinu upisanu na '*ploču sudbine*'. Ovime je zapravo započinjala za Babilonce Nova godina.

Tišri je pak također bio i poljodjelski mjesec, koji pada u našem devetom mjesecu u godini, dakle u jesen; što je u cjelosti prikladno bilo za poljodjelski narod Izraela.

Kako god bilo mjesec Tišri, nekada u Židovskoj predaji sedmi mjesec postaje prvi mjesec u godini.

Roš Ha-Šanah

Nova godina. U prvom mjesecu židovske godine mjeseca *Tišri* označava se početak Nove godine. Sam naziv *Roš Ha-Šanah* prvi puta se upotrebljava tek U Mišni. Prethodno taj dan nazivan je – *Dan saziva* (Br 29:1) ili *Dan suda* (!ydh ~wy).

Blagdan Nove godine obilježava se nekako u '*paketu*' sa *Danom otkupljenja* (pokajanja) (rwpk ~wy).

Običaji i obredi. Osnovni obredni element blagdana Roš Ha-Šanah jest samoispitivanje i molitva za oprostom (Usp. Tuž 3:40 «*Ispitajmo, pretražimo pute svoje i vratimo se Jahvi...*»). U predvečerje Nove godine započinje razdoblje od deset dana samoispitivanja. Glavni termin za ovaj proces jest *S^elichot* od (xls) *oprostiti*.

Ovi se dani još nazivaju *Yamim Noraim* ili '*dani groze i strahopoštovanja*', također i *Yeme Teshuvah* ili '*dani kajanja*'.

U ovom samoispitivanju postoji nekoliko karakterističnih smjernica, s naglaskom na slijedeća pitanja – u čemu i na koji način sam učinio propuste s obzirom na : (a) druge, obzirom na (b) sebe samoga, i konačno u odnosu (c) na Svevišnjega.

Blagdan započinje glasnim zvukom i zovom *Šofara* (trube) i to uz jedan dugi znak (*tekiah*) šofara, tri kratka znaka (*shevarim*), te konačno devet vrlo kratkih stakato zvukova.

Yom Kippur

Kajanje, oprost i pomirenje. Slično kao i na Roš Ha-Šanah i ovaj se blagdan oglašava zovom trube (*šofara*)

Literatura:

- Albright, W.F. *The Names Shaddai and Abram* (JBL,54: 173-204)
- Berković, D. *Kršćanski cionizam i tumačenje Staroga zavjeta* (Loci Communes 1 2009)
- Chouraqui, A. *Deset zapovijedi danas* (Konzor, Zagreb, 2003)
- Huntington, S. *Sukob civilizacija* (Izvori, Zagreb, 1998)
- Kinzer, M.S. *Post-Missionary Messianic Judaism* (Brazos Press, Grand rapids, 2005)
- Laqueur, W. *A History of Zionism* (Schocken Bks, NY, 1976)
- Loden, L. (ed) *The Bible and the Land* (Musalaha, Jerusalem, 2000)
- Potok, C. *Wanderings: Chaim Potok's History of the Jews* (Fawcett Bks, NY, 1978)
- Ruether, R./H. *The Wrath of Jonah* (Fortress, Minneapolis, 2002)
- Ratzinger, J. *Uvod u kršćanstvo* (KS, Zagreb, 1972)
- Smith, A. *National Identity* (Penguin Bks, London, 1991)
- Stulli, B. *Židovi u Dubrovniku* (Jev.općina Zag i KD Freiburger, Zagreb, 1989)
- Švob, M. *Židovi u Hrvatskoj* (KD Freiburger, Zagreb, 1997)
- Walker, W. *A History of the Christian Church* (T&T Clark, Edinburgh, 1976)